

FRAZEOLOGIK BIRIKMALARNING TARJIMA MASALASI

Abdurashidova Bumayram Kamoliddin qizi

Farg'ona davlat universiteti talabasi

Gafurova Nozima Ikramovna

Farg'ona davlat universiteti, ingliz tili va adabiyoti o'qituvchisi

Annotasiya: Ushbu maqolada atoqli tarjimashunos olimlar tomonidan ingliz tili va o'zbek tillaridagi ayrim turg'un birikmalarni tarjima qilishdagi muammolar haqidagi fikrlari hamda turg'un so'z birikmalarini tarjima qilish jarayonida foydalaniladigan strategiyalar keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: tarjima, turg'un so'z birikmalari, iboralar, ekvivalentlik, strategiya, tarjima birligi.

Kirish

Mustaqillik davdarining dastlabki yillaridan boshlab milliy qadriyatlarimiz, urf odatlarimiz va ona tilimizga bo'lgan e'tibor har qachongidan oshdi, ayniqsa shu bir necha yil ichida tilni rivojlantirish, uning mavqeyini oshirish dolzarb masalaga aylanib borayotgan bir paytda, undagi leksik qatlam ham taraqqiyot nuqtayi nazaridan o'zgarib, yangi ma'no kasb etib boraveradi. Yuqorida aytib o'tilgan o'zgarishlar tilning qolipini shakllantirishda ko'plab muammolar keltirib chiqarishi muqobil variantlarini tanlashda bir qancha muammolar tug'dirishi mumkin. Bu kabi muammolarning aksari tilning frazeologiya bo'limida uchraydi. Hozirgi zamon ingliz tilshunosligida tarkibiy tuzilish va ma'no jihatdan ajralmas birikmalar turg'un so'z birikmalari deyiladi. Ular nutqda erkin holda paydo bo'lmaydi, nutqimizga tayyor holda kirib keladi. Turg'un so'z birikmalarini badiiy matnlardan juda ko'p uchraydigan leksik birliklardan biri hisoblanadi. Bo'yoqdorligi, hissiy ekspressivligi tufayli ularni tarjima qilish erkin so'z birikmalarini tarjima qilishga qaraganda murakkabroq jarayon hisoblanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METADOLOGIYA

Turg'un so'z birikmalarini tarjima qilish hozirgi zamon tarjimashunosligi uchun dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Shu ta'kidlash kerakki, tarjima jarayonida unga teng keladigan ekvivalentini topish tarjimon uchun eng muhim bosqichidir. Tarjima jarayonida turg'un so'z birikmalarini tarjima qilish uchun tarjimon ularni erkin so'z birikmalaridan ajrata olish, frazeologik lug'atlardan foydalanishi va turg'un so'z birikmalari qatnashgan kontekstni yaxshi tushunib olishi muhim ahamiyatga

ega. Turg'un so'z birikmalari ko'p hollarda madaniyat xususiyatlarini va aynan bir millatning mentalitetini o'zida aks ettiradi. Shu bois, turg'un so'z birikmalarini tarjima qilish zamonaviy tarjimonlik uchun dolzarb mavzu sifatida qaraladi hamda tarjimashunoslikda turg'un so'z birikmalarini tarjima qilishdagi barcha qiyinchiliklar chuqur o'rganilgan va unga doir bir qator yo'nalishlar ko'rsatib o'tilgan.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Taniqli professor Sh. Rahmatullayev iboraga quyidagicha ta'rif bergan edi: "Ibora ham tarkibli til birligi, lekin uning ma'nosi tarkibidagi leksemalarga xos ma'nolarning oddiy yig'indisiga teng bo'lmaydi. Iboraga xos ma'no tarkibidagi leksemalarning ma'nosiga nisbatan maxraj ma'no, ustama ma'no sifatida gavdalanadi, bu ma'no ibora tarkibidagi leksemalarning ma'nosiga suyanmasligi ham mumkin. Masalan "og'zi qulog'ida" frazemasidagi so'zlarni alohida tarjima qilish mazmuniy g'alizlikni yuzaga keltiradi, uning "juda xursand" ifodasi esa korpusda unga to'g'ri lug'aviy ma'no berish yoki muayyan tildagi shu kabi iboraga muqobil ibora topish bilan muammoga yechib topilib hal qilinadi. Tilida so'zlar o'rniga iboralar va idiomalardan foydalanish nutqimizni jozibali va ta'sirchan qilib, ifodaliligini ta'minlaganidek, uni tarjima qilayotganda shu iboraga mos erkin birikmalardan emas, balki muayyan tildagi turg'un birikma (ibora, idioma, maqol)lardan foydalanish maqsadga muvofiq bo'ladi va so'zlarning kishilar ongida funksional va emotsional-ekspressiv bo'yoq kasb etishida xizmat qiladi. Lekin filologik lug'atlarning aksariyatida frazaemalarning uslubiy xususiyatlari yoritilmaydi. "Leksikografik va frazeologik manbalarda frazeologik birikmalar (FB) turlicha izohlanadi.

Frazeologik birikmalarning qo'shimcha uslubiy ma'nosi (konnotativ xususiyati) qayd etilmaydi. Aslini olganda, frazeologik birikmalarning uslubiy tor ma'nosi ta'kidlanganda lug'atlarda maxsus havolalar — belgilar qo'llanilishi lozim".

Darhaqiqat, o'zbekcha turg'un birikmalar korpusga kiritilganda ularning stilistik jihatlariga e'tibor berish, uslub va konteksts nuqtayi nazaridan muqobil ibora tanlash tarjima jarayoning muhim bosqichlaridan biridir. To'g'ri, frazemalar tarkibidagi so'zlar va unga yuklangan sintaktik birliklar boshqa tildagi muqobil frazemalarga to'laqonli mos kelmasligi, tarjimaning ifodaliligi va mantiqiyiligiga putur yetkazishi mumkin. Turg'un birikmalarning har bir til tarkibida ommaning madaniy-ma'rifiy, ijtimoiy-siyosiy qarashlaridan kelib chiqishi, har bir xalq mentalitetini aks ettirishi ularni to'laqonli uslubiy va grammatik normalar asosida tarjima qilish imkonini bermaydi. Iboralar gapda so'zlar bilan sintaktik aloqaga kirishishi uchun muayyan sintaktik qurshovga ega bo'lishi lozim. "Sintaktik qurshov deganda iboralarning nutqda turli bo'laklar bilan bog'lanishi nazarda tutiladi. Iboraning biror sintaktik

qurshovga ega bo'lishi uning turkumiga, ichki sintaktik qurilishiga, fe'l iboralarda fe'l so'z — komponentning boshqaruviga va bu boshqaruvning ibora tarkibida reallashgan yoki reallashmaganligiga, ot komponent tarkibida qatnashadigan egalik affiksiga bog'liq". [Rahmatullayev,1978: 121 Shuning uchun barcha frazemalarga muqobil topish va uni sun'iy lashtirish shart emas. Quyida ingliz va o'zbek tilidagi turg'un birikmalarni muqobillashtirishni ba'zi misollar orqali ko'rib chiqamiz.

A drop in the ocean — deyarli ta'sir qilmaydigan, juda kam miqdor. Bu ibora tarjima qilinganda "okeandan bir tomchi" degan ma'noni bildirib, o'zbek tilidagi "dengizdan tomchi", "xamir uchidan patir" frazemalari bilan bir xil ma'no ifodalaydi va ular bilan mazmunan sinonim boladi. Bu ibora gap tarkibida boshqa so'zlar bilan semantik va grammatik jihatdan to'laqonli birikadi, ya'ni o'zbek tilidagi "xamir uchidan patir", "dengizdan tomchi" frazemalari o'rnida erkin qo'llana oladi.

The cost of a hotel for one night is a drop in the ocean for a big company like that — bir kechalik mehmonxona narxi bu kabi kompaniyalar uchun dengizdan tomchi/ xamir uchidan patir(dir).

A leopard can not change its spots — bu ibora xulq-atvor va xarakterni hech qachon o'zgartira olmaslikni ifodalashda foydalaniladi, tarjima qilinganda "leopard (qoplon) o'z dog'larini o'zgartira olmaydi" degan ma'noni ifodalaydi, o'zbek tilida "bukrini go'r tuzatadi" maqoliga mazmunan yaqin bo'lib, grammatik qurilishi farq qiladi.

To be born with silver spoon in your mouth — mavqe va boylik jihatdan ustun oilada tug'ilib, ko'plab imkoniyatlarga ega bo'lish. O'zbek tiliga "og'zida kumush qoshiq bilan tug'ilmoq" deya tarjima qilinadi. Bunda "kumush qoshiq" boylik ma'nosiga ishora qilgan, bu iboraning o'zbek tilida aynan muqobili yo'q, lekin mazmunan "og'zi qiyshiq bo'lsa ham, boyning bolasi gapirsin" naqdiga juda yaqin.

I have always had to work hard because I wasn't born with a silver spoon in my mouth — men nuqul qattiq ishlashga majbur bo'lganman, chunki men og'zimda kumush qoshiq bilan tug'ilmaganman.

Once in a blue moon — juda kamdan kam, paytga nisbatan ishlatiladi. O'zbek tiliga "ko'k oyda bir marta" deya tarjima qilinadi. "ko'k oy" birikmasi bu yerda ko'chma ma'noda bo'lib, harakatning bajarilmasligini ifodalaydi. Bu idioma tilimizdagi "tuyaning dumi yerga tegganda", "toshbaqa tog'ga chiqqanda" "xo'roz tuxum qo'yganda" kabi turg'un birikmalarga yaqin turadi, farqli jihati ingliz tilidagi idiomada juda kamdan kam bo'lsa-da harakat yuz berishi mumkin.

To be honest, I only go to museums once in a blue moon — ochig'i, men ko'k oyda bir marta (juda kam) muzeylarga borib turaman. Bu kabi tajima qilinganda

idiomani tilimizdagi yaqin frazemalar bilan almashtirib bo'lmaydi, bu esa mantiqiy g'alizlikni keltirib chiqaradi, bunday vaziyatda iboraga mos so'zlar yoki erkin birikmalardan foydalanish nutqni mantiqiyiligini ta'minlaydi.

Quyida ingliz va o'zbek tilida keng qo'llaniladigan turg'un birikmalaming qisqacha lug'atini tuzishga harakat qildik.

1. A rotten apple spoils the barrel — 1) bir chimdim tuz bir xum asalni buzar; 2) tirriq qo'zi podani buzar.

2. Bad news travels fast — 1) yomon gap yoki xabar tez tarqaladi; 2) yomon gapning oyog'i olti; 3) so'z oyoqdan ilgari borar.

3. Be swift to hear, slow to speak — 1) kam gapirib, ko'p eshit.

4. (The) early bird catches the worm — 1)avval kelgan ho'kiz suvning tozasini ichar.

3. Be swift to hear, slow to speak — 1) kam gapirib, ko'p eshit.

4. (The) early bird catches the worm — 1)avval kelgan hokiz suvning tozasini ichar, 2) oldin otlangan manzilga oldin borar.

5. Clothes don't make the man — 1) tashqi ko'rinish aldamchi; 2) tuz ham shakar kabi ko'rinadi.

6. Better late than never — 1) hechdan ko'ra kech yaxshi.

7. Better be the head of a dog than the tail of a lion — 1) ho'kizning oyog'i bo'lguncha, buzoqning boshi bo'lgan yaxshiroq; 2) yoli qalin eshakdan yag'ir bo'lsa ham ot yaxshi, 3) odamning kuyugi bo'lguncha o'rmonning kiyigi bo'l; 4) echkning boshi bo'lguncha qo'yning quyrug'i bo'l.

8. Better to drink the milk than to eat the cow — 1) tovuqni yesang, bir yeysan, tuxumini yesang, ming yeysan; 2) sog'ib ichsang, ming kunlik, sotib yesang, bir kunlik.

9. Every rose has its thorn — 1) atirgulning ham tikani bor; 2) o'ying ham yuzida dog'i bor, 3) har to'kisda bir ayb.

10. False friends are worse than open enemies — Olisdagi dushmandan daydib yurgan do'st yomon, 2) ablah do'st dushmandan yomon, 3) yomon do'stdan qirda yotgan tosh yaxshi

11. He laughs best who laughs last — 1) yaxshi ot keyin chopadi;

2) jo'jani kuzda sana.

12. Lightning never strikes in the same place twice — 1) ko'r hassasini bir marta yo'qotadi, 2) devona ham xurjunini bir marta yo'qotadi.

13. Never put off till tomorrow what can be done today — 1) bugungi ishni ertaga qoldirma;

2) qolgan ishga qor yog'ar.

14. You can lead a horse to water but you can't make it drink — zorimiz bor-u, zo'rimiz yo'q.(O'zbek tilida aynan bu iboraga shaklan va mazmunan mos turg'un birlik uchramaydi)

15. Don't count your chickens before they hatch — 1) podadan oldin chang chiqarma; 2) to'ydan oldin nog'ora chalma

16. A bad workman blame his tools — 1) o'zolmagan otga uzangi bahona; 2) o'yin bilmagan xotinga uy torligi bahona.

17. A bunt child dreads the fire — 1) sutdan og'zi kuygan qatiqni ham pufiab ichar; 2) tikanni bosgan qadamini bilib tashla.

18. A calm sea does not make a skilled sailor — 1) bo'ynidan bog'langan it ovga yaramas; 2) kepakka boqilgan ot ko'pkariga yaramas.

19. A picture paints a thousand words / a picture is worth a thousand words — 1) yuz bor eshitgandan bir bor ko'rgan yaxshi.

20. A fish always rots from the head down — 1) baliq boshidan sasir.

Yuqorida keltirilgan maqollarning ro'yxatini yana ko'plab davom ettirish mumkin, bu kabi tadqiqotlar turg'un birliklarning mazmunini ochishda, ularni boshqa tildagi muqobillari bilan almashtirishda o'ziga xos pillapoya vazifasini bajaradi. Maqollarni korpusda muqobillari bilan muvofiqlashtirishda ularning stilistik va lingvokulturologik jihatlariga e'tibor qaratish ham muhim vazifalardan biridir. Har bir til vakili bu kabi turg'un birikmalardan nutq sharoiti va imkoniyatiga qarab foydalana olishi uchun lug'at tarkibidagi turg'un birikmalar yetarli va mos sinonimlari bilan to'la boyitilishi shart. Ya'ni so'zlovchi ingliz yoki boshqa tillardagi turg'un birliklarni o'z tiliga tarjima qilish jarayonida nutqiy faoliyatga mos ravishda o'zi xohlagan sinonimidan foydalana olishi kerak va yuqorida ta'kidlaganimizdek, ibora muqobilining uslubiy va grammatik jihatlarini qisman bo'lsa-da lug'atda yoritilishi lozim.

XULOSA

Turg'un so'z birikmalarini tarjima qilishda quyidagi strategiyalarda foydalanish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz:

Matnda berilgan turg'un so'z birikmalarini yaxshi tushinib tahlil qilib olgach uning o'zbek tilida ishlatiladigan, matn xususiyatiga mos tushadigan o'zbek tilidagi ekvivalentini topib tarjima qilish;

Matnda keltirilgan turg'un so'z birikmasining o'zbek tilida ekvivalenti topilmasa yoki yoki ulardan foydalanish matn xususiyatlariga mos tushmagan taqdirda turg'un so'z birikmalarining ma'nosini erkin so'z birikmalari yordamida ifodalash.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Baker, M. (1992). In Other Words, a coursebook on Translation. London: Routledge.
2. Bassnett, S. (2002). Translation Studies (3rd ed.). London and New York: Routledge.
3. Catford, J. C. (1965). A Linguistic Theory of Translation. London: Oxford University Press
4. Mollanazar, H. (2004). Principles and Methodology of Translation. Tehran: SAMT
5. Памятки Л. 936 К. Т. Ю. 1. В. И. Р. @раеонорМК нугаТМ. — Т. О. Л. У. К. Е. Н. Т.: ,1978. S 407.
6. Л. Я. И. А. О. Л. у. е. В. С. @раеонорМК у. с. н. у. 6. h. R. T. а. с. о. с. н. а. р. м.: YKYB OnnaHMa — СаМаpKaHA, 1999. S2063.
7. O'zbek xalq maqollari. T. Mirzayev. — Toshkent, 2005.
8. Malcolm Mann. Destination Cl Grammar and Vocabulary — Macmillan. 2018.5.
9. English idioms, Phrases, Proverbs, Slangs. App.6. www.phrases.com.